

Тема: Т.Шевченко. «Катерина». Проблема соціальної нерівності і трагічної долі селянки у тогочасному суспільстві.

Мета: розкрити сюжет і образи поеми через соціальний конфлікт у творі, визначити причини драматичної ситуації поеми; розвивати вміння глибоко, вдумливо аналізувати твір; виховувати естетичні почуття, бажання допомогти ближньому, співчуття до знедолених людей; прищепити любов до матері, повагу до жінки, шанобливе ставлення до коханої.

Обладнання: портрет Т.Шевченка, тексти поеми, репродукції картин Рафаеля «Сікстинська Мадонна», Т.Шевченка «Катерина», запис музики «Аве Марія»

Хід уроку

У нашій раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим...
Т.Шевченко

I. Актуалізація опорних знань учнів.

Учень. За широкими морями, за лісами дрімучими, ще й за горами кам'яними був колись край веселий, розкішний і багатий, але заворожений злими людьми, заневолений двома неволями. Одна неволя – панська, а друга – царська. І жили там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити наказано, ходили німі...

Учениця. Україна... В одному вже тільки слові ціла музика смутку й жалю. Україна – це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки...
Україна – це марні, обшарпані, голодні люди, це царське та панське свавілля...

Учень. Але жило й добро на цій красивій землі, яке при допомозі Бога зростило Людину-велета, Титана духу, який збудив німих і сонних, указав їм шлях до майбутнього. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Учениця. Ти слухав Кобзаря?
Ти чув його печаль,
Що піснею лилася
З-під струн?
Горіла, мов зоря, і сяяла, як жар,
Висока пісня кобзаревих дум.
Дзвенить вона і досі у серцях,

Відлунюється в співі журавлів –
Великим Кобзарем оспівана в віках
Чарівна мова рідної землі.

Вчитель. Плине час, як стрімкі води сивого Дніпра-Славути. Минають роки, десятиліття... Але ніколи не минеться народ і його негасима любов до всього найкращого, що квітчає рід людський і землю рідну. Ніколи не погасне в серцях глибока шана до яскравого сузір'я полум'яних борців за народне щастя, до геніїв, що віддали свій талант рідній Батьківщині. Серед них – Тарас Григорович Шевченко.

Тарасе, поглянь на свою Україну, вона – в цьому залі. До тебе прийшли сьогодні твої друзі. Ми раді бачити вас у нашій світлиці. Разом з Вами ми прислухаємося до Шевченківської думки, слова, вклонімося світлій пам'яті поета. Цю людину представляти не треба. Її знають усі. Портрети Тараса Шевченка змалку впізнає кожний. Українці звикли до його повсякденної присутності у своєму житті, тому сприймають як щось близьке і рідне. Шевченко для України – не просто народний поет і геніальний митець, а національний пророк, заступник усіх знедолених, провидець. І в цьому немає перебільшення. У його поезії і прозі кожен читач знайде для себе щось своє. Правий С.Васильченко, який говорив, що «...життя поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це – легенда, коли б усе це діялось не перед нашими очима.»

(Заходить жінка, одягнена в селянський одяг. Вона несе запалену свічку, ставить на столик біля портрета Шевченка. Підходить хлопчик.)

Хлопчик. Матусю, а правда, що небо на залізних стовпах тримається?

Мати. Так, синочку, правда.

Хлопчик. А чому так багато зірок на небі?

Мати. Це коли людина на світ приходить, Бог свічку запалює. І горить та свічка, поки людина не помре. А як помре, свічка гасне, зірочка падає. Бачив?

Хлопчик. Бачив, матусю, бачив. Матусю, а чому одні зірочки ясні, великі, а інші – ледь видно?

Мати. Бо коли людина зла, заздрісна, скупа, її свічка ледь-ледь тліє. А коли людина добра, любить людей, робить їм добро, тоді свічечка такої людини світить ясно і світло.

Хлопчик. Матусю, я буду добрим. Я хочу, щоб моя свічка світила яскраво.

Мати. Старайся, мій хлопчику.

Вчитель. Мужичий син, кріпак, школяр Моринського дяка-п'яниці, самоук, професор графіки Петербурзької Академії мистецтв, геніальний поет, мислитель, патріот-інтернаціоналіст, інтелігент з душею вселюдського милосердя... І все це він – Тарас Григорович Шевченко.

Учень. Він був сином мужика і став володарем у царстві Духа.

Учениця. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.

Учень. Він був самоуком – і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Учениця. Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не змогла перетворити золота його душі на іржу, а його любові до людей – у ненависть і погорду.

Учень. Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонах людських сердець знову і знову збуджуватимуть його твори.

Учениця. Отаким був і є для нас, українців, Тарас Григорович Шевченко.

«Незакінчене речення»: «Тарас Шевченко для мене – це...»

II. Оголошення теми і мети уроку.

Вчитель. У своїй творчості Шевченко викривав задушливу атмосферу, що панувала в тогочасній царській Росії і прирікала людину на безумне життя, робила її безликою. Тарас Григорович закликав людей до активної дії на користь суспільства. Приваблювала поета й тема материнства. В очах Шевченка жінка-мати ніколи не була звичайною. Образ жінки, що тримає на руках дитину, завжди хвилював його. Він був переконаний, що «... у нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятчком малим».

Вчитель. Подивіться уважно на репродукцію картини Рафаеля «Сікстинська Мадонна», яка є чи не найвідомішою картиною у світі. (*Тихо звучить запис музики «Аве Марія»*).

... Ніби щойно відкрилася завіса, і до людей з небес урочисто і повільно сходять Божа Матір. Вона несе свого сина людям. У її погляді – і любов до сина, і тривога за його майбутнє, і готовність все зрозуміти і пробачити. Це доля всіх матерів – у муках народити дитину, вигодувати, а потім відпустити у самотнє життя, до людей, відірвавши від себе. Син Мадонни дивиться на світ з тривогою, ніби передчуває, що в цьому світі йому доведеться непросто. Але незримий зв'язок між матір'ю і сином ніколи не обірветься. Син завжди пам'ятатиме про матір, що дала йому життя. А Мати з тривогою стежитиме за сином, як він там, серед людей, чи достойно живе, чи творить добро...

Дивлячись на картину, ніби відчуваєш момент власного облагородження. В якусь мить відкривається вічна краса материнства – краса народження і продовження життя, краса жертвовної материнської любові.

Але Шевченко мало показував нам щасливих Мадонн. Значно частіше він писав про матерів скривджених, ошуканих. Перечитайте такі твори, як «Лілея», «Русалка», «Утоплена», «Слепая», «Наймичка», і ви відчуєте, як він глибоко переймався материнським горем.

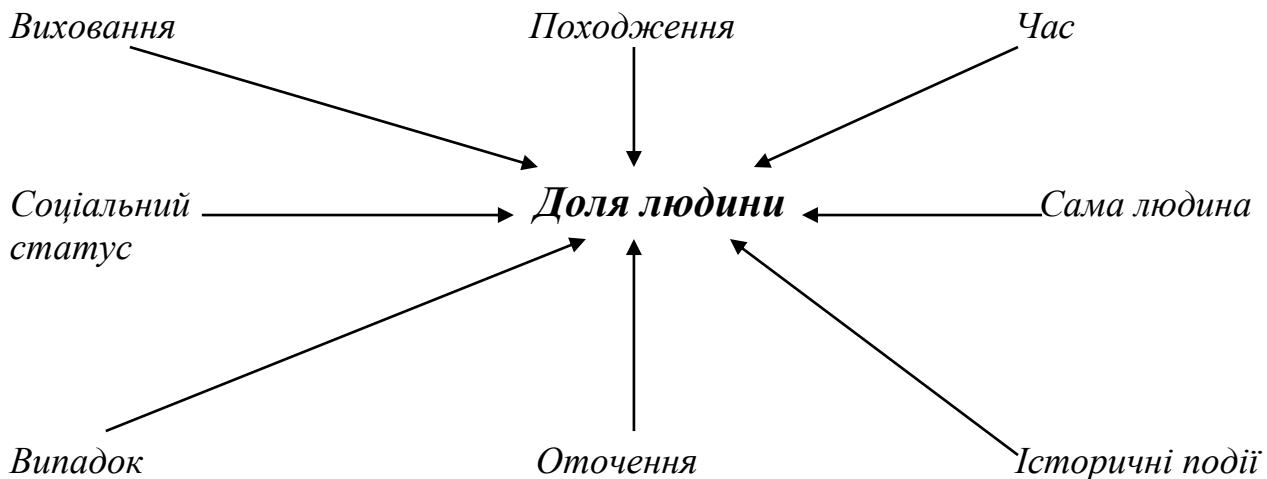
Вчитель. Тема материнства у творчості Тараса Шевченка займає особливе місце. Образ жінки, матері оповитий у нього ореолом святості. Рано залишившись без матері, поет протягом усього життя згадував її найтеплішими словами. Він, як ніхто, розумів красу материнства. І тому йому було нестерпно, коли бачив скривджену матір. Сьогодні ми почнемо знайомство з відомою поемою Шевченка «Катерина», яка була написана у Петербурзі в 1838 році, коли поет був уже на волі, навчався в Академії мистецтв. Поема має присвяту «Василию Андреевичу Жуковскому на память 22 апреля 1838 года». Це перший твір, який присвячений жінці, трагічній долі жінки-покритки.

Словникова робота.

Покритка – жінка, яка народила дитину поза шлюбом, поза законним браком; таку дитину в народі називали байстрюком.

Вчитель. Яка ж мета нашого уроку? (Познайомитись із поемою «Катерина», допомогти осмислити й чуттєво осягнути такі поняття, як дівоча честь, відповідальність за материнство і батьківство; прищепити любов до матері, повагу до жінки, шанобливе ставлення до коханої)

Коло думок. Що, на вашу думку, впливає на долю людини?

Що ж вплинуло на долю Катерини? Відповіді на це та інші запитання ми намагатимемося знайти протягом уроку.

Повідомлення учнів.

У літературі кінця XVIII і першої чверті XIX ст. на тему зведення дівчини з народу паном-спокусником відомо чимало творів: «Сердешна Оксана» Квітки-Основ'яненка, «Бідна Ліза» Миколи Карамзіна, «Еда» Євгена Баратинського. Шевченко, розвиваючи тему, пішов далі, бо трактував зведення дівчини паном переважно не в моральному, а в соціальному і національному плані: дворяни зводять дівчат не лише тому, що погано виховані, а передусім тому, що вони з іншого, панівного класу. Трагедія цих дівчат зумовлена нелюдськими суспільними умовами: оскільки аристократ є паном-власником кріпачки, яка в суспільстві вважається нижчою істотою, то поводитися з нею можна як завгодно. Тому автор не моралізує, як його попередники, а гнівно таврує вчинки панів. У трагедії серця однієї дівчини Шевченко зумів побачити й показати трагедію всього народу. У підтексті поеми весь час відчувається, що занапащення селянських дівчат – це лише одна з багатьох кривд, що їх зазнає народ від панів. Шевченко взяв матеріал із життя, яке добре знав. Про подібні факти занапащення селянської дівчини паном поет чув не раз. Є й статистичні дані: за 1837 рік лише в Київській губернії було зафіксовано 37 самогубств зганьблених дівчат.

Вчитель. А яка реакція на позашлюбну дитину в нашому суспільстві? Що ви думаєте з цього приводу? (Міні дискусія)

Робота з текстом.

Бесіда.

Поема розпочинається зверненням-застереженням до дівчат не кохати москалів-паничів, бо їхня любов зрадлива, легковажна, а з цього велике лихо, бо зведені й покинуті москалями дівчата гинуть, і часто гинуть не лише морально, а й фізично,

наклавши на себе руки. Власне, з боку чужинців це не любов, а знущання з довірливих красунь.

- Зачитайте уривок – початок поеми. Про що далі веде мову поет?

(Після ліричного вступу йде розповідь про нещасливе кохання сільської дівчини Катрі, яка, на свою біду, полюбила саме офіцера-росіянина.)

- Назвіть персонажів твору. Хто є центральним образом твору.

- Знайдіть і зачитайте опис Катерини.

(Центральний образ поеми – Катерина, що засвідчує сама назва твору. Зовні це вродлива селянська дівчина. У неї чорні брови, карі оченята, біле личко, дівчина – « як квітка на полі». Пестливі слова в змалюванні портрета свідчать про те, що автор симпатизує героїні.)

- Яка Катерина за вдачею?

(Вона щира, довірлива. Її серце відкрите людям, як квітка сонцю. Тому Катря «полюбила москалика, як знало серденько»: щиро, глибоко і вірно. Катря весела, ніжна, чуйна. Кохання ще повніше розкриває її благородну натуру. Дівчина – чесна і вважає таким обранця свого серця, вірить йому. Батьки розуміли, що може статися, і своєчасно попереджали дочку, навчали її, але Катерина злегковажила порадами батьків і була покарана: залишилась зневаженою та обдуреною, а материнство з великого щастя стало для неї тяжким горем. Та це згодом. А поки що Катерина «і гадки не має», навіть не журиться, що стала покриткою, виглядає милого з походу. Обіцяв же повернутися – значить, повернеться. Так, вона вірить, бо не розуміє, як можна дати слово і не дотримати його.)

- Зачитайте епізод, де говориться про те, як Катерина чекає свого коханого.

Вчитель. У поемі є характерна деталь: Катерина виглядає офіцера у вікно в «новенькій хустиночці». У новенькій, бо хоче йому сподобатись. У новенькій, бо сподівається на його повернення кожної миті. Та дарма. Москаль, звичайно, обдурив; ніколи не повернеться. А Катерина народжує позашлюбну дитину – байстря. Драматизм становища полягає в тому, що Катря вже покритка, але внутрішній світ її такий ясний, що до неї страшна суть драми ще не дійшла: покинута, вона все ще вважає себе нареченою, бо очікує повернення милого. Але ж автор знає, що її чекає попереду, і з батьківською тривогою вигукує:

Катерино, серце мое!

Лишенько з тобою!

Де ти в світі подінешся

З малим сиротою?

- Як поставилися батьки до трагічної долі своєї доньки? Зачитайте.

(У сільській хаті за столом сидять у тяжкій задумі батько й мати: він, мов скам'янілий, схилив голову на спрацьовані руки, вона вся в сльозах, і тому їй нелегко говорити. Навпроти – стоїть, схиливши голову, донька. У мріях матері Катря повинна була подати весільні рушники гарному хлопцю та взяти шлюб. Дочка ж, не пошанувавши ні своєї, ні батьківської честі, народила нешлюбне дитя. А це велика ганьба! Таку ганьбу знести несила: краще не мати підтримки й опори на старість, ніж щодня на кожному кроці чути глузування односельців. Тому мати й проганяє свою дочку, наказавши не зізнаватися нікому, що в неї є мати, адже навчала вона Катрю бути гордою, стриманою в почуттях.

Проклятий час-годинонька,

Що ти народилась!

Якби знала, до схід сонця

Була б утопила.)

Вчитель. Ось до чого доводить нехтування мораллю свого народу: мати проклинає дочку, проклинає навіть своє материнство. У звертанні-проклятті мати використовує пестливі слова (доню, цвіте мій рожевий), які глибше передають відчай прибитої горем старої матері. Шевченко наголошує на безповоротності рішення матері: вона наказує дочці не вертатися додому з далекого краю ніколи, тобто виганяє її назавжди. Таким

великим порушенням моральних норм вважав народ народження дитини до шлюбу. Подальше життя Катерини в селі було б нестерпним: вона та її син стали б загальним посміховиськом. То ж батьки відцуралися доньки під тиском огуди всього села і непорушних звичаїв того часу.

- Як поводить себе батько в цій сцені?

(Батько мовчить. Але не тільки тому, що він небагатослівний, а й тому, що повністю поділяє рішення дружини, яка говорить від імені обох: «Йди ж од нас...» Про це свідчить також його перша фраза: «Чого ждеш, небого?» Та ця коротка фраза для Катерини страшніша за всі дорікання і навіть прокльони матері, бо то був невблаганний вирок, який забирав у неї рештки надії, яка ще жевріла: останнє ж слово було за батьком. Тільки після цих слів Катерина зрозуміла глибокий зміст докору матері: «Що ти наробила?» - і, кинувшись у ноги батькові, повторює ці слова як власні.)

- Як поводить себе Катерина у цій ситуації?

(Поведінка Катерини у цій сцені повністю відповідає її вдачі. Вона весь час мовчить, не виправдується і навіть не ділить своєї вини з москалем, бо добре знає, що її не раз попереджували. Вона повністю усвідомила свою провину і готова покійно знести будь-яке покарання. Тільки не вигнання з дому!)

Вчитель. Коли йдеться про достовірність описаного в поемі, то найчастіше запитують: «А хіба могло бути таке, щоб батько вигнав рідну та ще й єдину дочку з дому?» Могло і було. Сучасник Шевченка Попов свідчить, що сам поет підтверджував існування такого факту. Проте справа тут передусім у художній правді. Поет хоче висловити принципову думку: справжня любов не лише та, що прощає, а й та, що карає. Це художня правда, яка не лише не суперечить життєвій правді, а ще й підсилює її.

- Опишіть прощання Катрі з селом.

(Приголомшена жорстоким присудом, що відривав її від усього рідного, кидаючи в обійми чужини й безнадії, вона поклонилася батькам, хаті, з-під вишні крихітку землі взяла та, бережно загорнувши в хустинку, помістила на грудях навпроти серця. Цей вчинок – свідчення високих почуттів цієї неписьменної селянки. Катрі так тяжко покидати рідних і село, що до неї вперше приходиться думка про смерть.)

Вчитель. Слово «хустиночка» - єдине, що стосується одягу, - говорить нам, що в далекі світи вибралася Катря легко вдягнута, тому що не про одяг думалося. Вимушені мандрі Катерини, зустріч з різними людьми до кінця розкривають її характер.

- Розкажіть про зустріч Катерини з чумаками. Що вона відчувала?

(Закривши дитинча (соромно ж!), Катря шанобливо звертається до них і просить милостиню, хоч не відразу зважується на це. «Бере шага, аж труситься». Її, дорослій і фізично здоровій жінці, соромно простягати руку. І вона б ніколи на це не пішла, якби не обов'язок матері годувати сина.)

- Розкажіть про зустріч Катерини з солдатами.

(Солдати з неї глузують, а вона кидає лише одну репліку: «І ви, бачу, люди».)

- Зачитайте епізод зустрічі Катерини з офіцером.

(«Надворі реве, свище завірюха», такий лютий мороз і пронизливий вітер, що навіть лісник у теплому одязі не наважується вийти з хати. У таку скажену неgodу Катерина, почувши, що йдуть військові, боса й роздягнена, полетіла на шлях. Полетіла, бо рухали її діями Любов і Надія. Надія на щасливе подружнє життя, на яке мала право, бо вистраждала його в тяжких муках. І доля – здалося на мить – всміхнулася Катерині, бо на цей раз вона таки зустріла того, кому віддала все. У ту щасливу мить жінка була на вершині духовного піднесення і не помітила, що стоїть на лютому морозі. А не помітила тому, що бачила тільки його, єдиного. І голублячи офіцера очима, Катря забула про всі

страждання і муки, яких зазнала через нього. В її словах було тільки кохання. Здається, що говорить не зганьблена й підло покинути покритка посеред шляху зимою в люту заметіль, а наречена чи дружина, що довго очікувала з дороги милого. Та з вершин кохання й надії дійсність жбурнула нещасну Катерину в безодню ще не звіданої муки: офіцер, пізнавши свою жертву, намагався втекти, вдаючи, що не впізнав її.)

Вчитель. Коли Катря нарешті зрозуміла, що її покинуто, то з глибини серця нещасної виринає стогін-монолог, в якому Катря-жінка принижується задля Катерини-матері, погоджується стати офіцерові наймичкою, дозволяючи йому на її очах кохатися з «цілим світом», аби тільки він не кидав сина. Та даремно Катерина звертається до батьківських почуттів, називаючи спокусника батечком, братиком, серцем своїм. Коли вона винесла офіцерові сина, того й сліду не стало. Це вже знести Катерині було несила. У ній щось надломалося, і на грані божевілля, не контролюючи своїх дій, жінка-страдниця покинула серед шляху дитину, а сама втопилася у ставку. Так закінчилася трагічна історія її життя.

- Чому саме така кінцівка твору? Чи був у Катерини вихід із цієї ситуації?(*Міні дискусія*)

- Яке ставлення автора до своєї героїні?

- Яке ваше ставлення до вчинків Катерини?

- Чи можемо ми, люди XXI століття, зрозуміти трагедію молодої дівчини XIX століття?

- Яка роль пейзажів у поемі?

(Пейзажі підкреслюють певні психологічні стани героїв. Одинокa калина, під якою покинута дівчина виспівує пісню, підкреслює самотність Катерини. Покидає покритка село надвечір, коли заходить сонце і стає темно. Сутінки чіткіше розкривають нам безпросвітне майбутнє цієї знедаланої жінки. Сіло сонце за обрій: зайшло останнє сонце її душі – любов до батьків. Зима, «стогне хуртовина» - тяжко й Катрі, плаче вона, «утомилась завірюха» - втомилась від сліз і людина. Так увесь час зміни настрою безталанної героїні супроводжують відповідні пейзажі, явища природи.)

- На вашу думку, поема – твір реалістичний чи романтичний? Думки аргументуйте.

- Сформулюйте тему, ідею поеми.

Тема – правдива, схвильована розповідь про трагічну долю матері-покритки та дітей-безбатченків у царському суспільстві та зображення розбещеності російського офіцерства.

Ідея – поет формує нашу свідомість, згадує про найважливіші морально-життєві принципи, спонукає нести відповідальність за долю майбутніх дітей.

Вчитель. Шевченко мав у творчому доробку не тільки поетичні твори, а й малярські. З малярського доробку Кобзаря картина «Катерина» у народі знана чи не найбільше. Ніжну любов до жінки-страдниці Шевченко проніс через усе своє творче життя. Можливо, спомин про власну матір спонукав художника і поета Шевченка поставити материнство на п'єдестал святості.

Придивіться уважно до картини й пригадайте все, що було сказано на уроці, та спробуйте дати відповіді на питання:

- Чи збігаються основні мотиви в обох творах?

- Як простежується авторська позиція в різних видах мистецтва?

- Дослідіть роль художньої деталі (листочка дуба біля ніг Катерини, житні колоски).

Повідомлення учнів. Дуб ще з праслов'янських часів вважався символом чоловічої сили, енергії, що підтверджують вишивки на чоловічих весільних сорочках. Покровителем цього дерева був бог блискавки і грому Перун, якого дуже шанували наші предки. Саме до нього зверталися перед важливими родовими справами язичники-чоловіки, просячи укріпити їх волю, тіло, дух, тому виникли такі порівняння: міцний, як дуб, непохитний, як дуб. Що ж до зламаного дубового гілля, то це може бути натяком на зневагу до хлопця, який у даному випадку на краще і не заслуговує. З іншого боку – понівечена народна мораль, традиція, своєрідне порушення національного табу. Прямим підтвердженням сказаного є житне колосся – символ сімейного щастя, благополуччя, яким мати і батько благословляли молодят, коли ті йшли під вінець.

- Про що говорять кургани на картині?

(Кургани – це уособлення патріархальної традиції, яку необхідно свято плекати і передавати нащадкам. Напрошується така паралель: нехтування дівочою цнотою – зневаження родинних звичаїв – руйнування вікової культури – крах нації. Кургани – мовчазні свідки подій, що змальовані в поемі, вони – символ докору як москалеві, так і Катерині.)

III. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Розповідь про почуття і переживання Катерини від її імені.

2. Асоціювання.

З якою квіткою асоціюється у вас образ Катерини? Чому? *(З лілеєю, бо вона ніжна, тендітна, красива, чиста, не в змозі протистояти жорстокому реальному світу.)*

3. Створення психологічного портрету. *(Учні називають на кожну літеру імені слова – рису героїні.)*

К – красива

А – ангел

Т – тиха

Е – емоційна

Р – ранима

И – ідеальна

Н – ніжна

А - акуратна

Висновок. Катерина – класичний трагічний образ. Це образ-жертва, образ-страдниця. Не випадково слова «плакати» і «сльози» трапляються в поемі так часто. Разом з Катериною оплакує долю покриток і поет. Водночас він обурюється суспільством, у якому «того в'яжуть, того ріжуть, той сам себе губить». Образ Катерини має глибокий підтекст національного змісту. Це трагедія виродження України, загибель її старосвітської духовності й споконвічної моралі.

Взагалі Катерина – своєрідний символ України. Це не лише особиста трагедія сільської дівчини, а трагедія всієї України, зрадженої Москвою і нею ж зневаженої. І цей символ прочитується тут досить прозоро. Можна навіть говорити про символ імені: Катерина з грецької – чиста, непорочна, свята; у святцях – великомучениця, якою і стала Україна в московській неволі. Зрештою, Катерина – улюблене жіноче ім'я в Україні, про що свідчать його різновиди – Катря, Катруся.

IV. Підведення підсумків уроку.

Вчитель. Чи збулися ваші передбачення? Чи досягли ми мети, яку ставили на початку уроку?

Метод «Мікрофон»:

«Прочитаний твір змусив мене задуматись про...»

«Сьогодні я зрозумів...»

«Після цього уроку я намагатимусь...»

V. Домашнє завдання.

Обов'язкове: прочитати поему Т.Шевченка «Наймичка».

На вибір: написати твір-мініатюру «Свята Мати – джерело добра, яке змінює світ».

